

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.8>
УДК 94 (477) «19/20»

Костянтин ЄПІШЕНКОВ

аспірант, Науково-дослідний інститут українознавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

ORCID: 0009-0006-6584-2227
Email: epishkosta@gmail.com

ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ КИЄВО-РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ВОЛОДИМИРА БАРАНА

Анотація. У статті проаналізована проблема утворення держави Русь в українознавчих дослідженнях Володимира Барана. Розкрито сутність понять «Русь», «Київська Русь», «Давня Русь», «Україна-Русь», «Київська держава», «Києво-Руська держава». Звернено увагу, що у сучасному науковому середовищі щодо позначення державного утворення, що існувало на теренах Східної Європи у IX-XII ст. прийнято вживати терміни «Київська держава», «Україна-Русь», а також «Києво-Руська держава». Розглянуто теорії походження Київської держави, показано, що крім двох класичних теорій походження Києво-Руської держави – норманської та антинорманської у сучасній науковій думці існує ще так звана конвергентна (зближувально-об'єднавча) теорія походження держави Русь. Продемонстровано важливе значення Великого переселення народів (V – VII ст. н.е.) як етапної історичної події, що мала вплив на утворення Київської держави та виникнення українського народу. Окреслено етнокультурні та етнополітичні процеси на передодні утворення Києво-Руської держави. Акцентовано, що держави виникають лише тоді, коли населення та його племінні еліти готові до їх створення й мають відповідний соціальний та економічний рівень. Наголошено на важливій ролі полян, які були, в першу чергу, соціально-політичним об'єднанням середньо-дніпровських слов'ян, у створенні держави Русь. Саме їхня племінна еліта стояла біля витоків української державності. Доведено, що усі племінні групи правобережних слов'ян (дуліби-бужани-волиняни, деревляни, поляни, хорвати, уличі, тиверці) та лівобережні сіверяни були однією етнокультурною та мовною спільністю, корені якої сягають ще ранньосередньовічних часів. Показана роль варягів-русів у формуванні та становленні Києво-Руської держави. Здійснено реконструкцію подій попередні та в процесі утворення Київської держави.

Ключові слова: Україна, українці, Русь, історія, історіографія, етнічна приналежність.

Kostiantyn YEPISHENKOV

Postgraduate student,
Research Institute of Ukrainian Studies, Taras
Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PROBLEM OF THE ORIGIN OF THE KYIVAN-RUS STATE IN THE UKRAINIAN STUDIES OF VLODYMYR BARAN

Abstract. The article analyzes the problem of the formation of the state Rus in the Ukrainian studies of Volodymyr Baran. The essence of the concepts of "Rus," "Kyivan Rus," "Ancient Rus," "Ukraine-Rus," "Kyivan State," and "Rus State" is revealed. It is noted that in the modern scientific community, it is common to use the terms "Kyiv State," "Ukraine-Rus," and "Kyivan-Rus State" to designate the state formation that existed in Eastern Europe in the 9th-12th centuries. Theories of the origin of the Kyivan state are considered, it is shown that in addition to the two classical theories of the origin of the Kyivan-Rus state – Norman and anti-Norman – in modern scientific thought there is also the so-called convergent (converging and unifying) theory of the origin of the state of Rus. The importance of the Great Migration of Peoples (5th–7th centuries AD) as a milestone historical event that influenced the formation of the Kyivan state and the emergence of the Ukrainian people is demonstrated. The ethnocultural and ethno-political processes on the eve of the formation of the Kyivan Rus state are outlined. It is emphasized that states arise only when the population and its tribal elites are ready for their creation and have the appropriate social and economic level. The important role of the Polians, who were, first and foremost, a socio-political association of the Middle Dnieper Slavs, in the creation of the state of "Rus" is emphasized. It was their tribal elite that stood at the origins of Ukrainian statehood. It has been proven that all tribal groups of the right-bank Slavs (Duliby-Buzhany-Volhynians, Derevliany, Poliany, Croats, Ulychi, and Tyvertsi) and the left-bank northerners were one ethnocultural and linguistic community, the roots of which date back to early mediaeval times. The role of the Varangian-Rus in the formation and

establishment of the Kyivan Rus state is shown. A reconstruction of the events preceding and during the formation of the Kyivan state has been carried out.

Keywords: *Ukraine, Ukrainians, Rus, history, historiography, ethnicity.*

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку України відзначається не тільки підвищенням зростанням зацікавлень до нашого минулого, а й переосмисленням деяких поглядів, позицій, гіпотез, концепцій вчених та основних, магістральних, напрямків розвитку вітчизняної науки. Одним із таких напрямків є питання утворення Київської держави – Русі та її етнічної приналежності. Остаточне вирішення цих важливих проблем допоможе становленню української науки та розвитку самобутності української нації. Якщо ми не будемо знати своє минуле, то нам його обов'язково придумають наші вороги. Саме тому дослідження поглядів відомих українських вчених на утворення та розвиток України-Русі та її етнічну належність є надзвичайно актуальною та затребуваною проблематикою.

Аналіз наукових публікацій. Відзначимо науковців, які розпочали розгляд проблеми утворення Києво-Руської держави та виявлення її етнічної належності у працях В. Барана. Серед праць виділимо монографію М. Шостак «Основні теорії утворення Київської Русі в українознавчих дослідженнях XX – XXI ст.», де авторка серед інших розглядає погляди В. Барана на походження України-Русі [20]. Також відзначимо дослідження Ю. Фігурного «Фаховий і неупереджений аналіз проблем утворення Києво-Руської держави», де вчений розглядає появу норманської, антинорманської та конвергентної теорій походження Русі, а також аналізує погляди сучасних українських учених, в тому числі і В. Барана, на походження Київської держави [17]. Ю. Фігурний досліджує проблеми утворення Київської держави та існування так званої давньоруської народності у працях В. Барана й у статті «Основні концепції утворення Києво-Руської держави в історіографічних українознавчих дослідженнях (XX – початок XXI століття)» [15].

Відзначимо також низку статей Ю. Фігурного у співавторстві з О. Шакуровою. Зокрема, у двох із них вчені аналізують етнокультурні та етногенетичні студії В. Барана й відзначають зміну його поглядів щодо походження Київської Русі та існування давньоруської народності [16; 18].

Дослідники О. Чирков та О. Шакурова у статті «Етнологічний складник концепції Володимира Барана про походження слов'янської спільноти й українців» аналізують концептуальні положення етногенетичної концепції В. Барана та виявляють головні концептуальні зміни щодо походження слов'ян та українців у працях вченого радянського періоду та доби незалежності [19].

Мета статті. Метою дослідження є виявлення та загальна характеристика поглядів В. Барана на проблему утворення Києво-Руської держави та її етнічну приналежність.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо з визначення термінів «Русь», «Київська Русь», «Давня

Русь», «Україна-Русь», «Київська держава», «Києво-Руська держава». У сучасному науковому середовищі щодо позначення державного утворення, що існувало на теренах Східної Європи у IX-XII ст., прийнято вживати термін «Київська держава», «Україна-Русь» [8], а також «Києво-Руська держава» [17; 15].

Сучасні пересічні українці та частина науковців продовжують використовувати термін «Київська Русь». Цей термін був введений у науковий обіг російською історіографічною школою (Г. Баєр, Г. Міллер, А.-Л. Шльоцер, М. Карамзін та ін.) у кінці XVIII–початку XIX як продовження офіційної схеми російської історії – від Рюриків до Російської Імперії та був запозичений радянською історіографією та українською історіографією 1990-2000-х років. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 12; 13; 14; 15; 17; 20].

Насправді ж, такої держави як «Київська Русь» не існувало. У тогочасних автентичних документах та пам'ятках ця держава називалася Русь або Руська Земля [9].

Літописні джерела свідчать, що для тогочасного населення Київської держави, «Русь» у вузькому значенні – це території сучасних Київської, Чернігівської та Переяславської областей. І саме з посиленням колоніальних завойовницьких тенденцій і «...переселеннями русинів-киян назва Русь поширилася на усю давньокіївську імперію: на Північно-Східну Русь з Володимиром, Суздаєм і зрештою Москвою» [8].

Історик І. Гирич наголошує, що для російських дослідників «Київська Русь» – «це перший період домонгольської Русі до остаточного завоювання її монголами і татарами у 1240-х роках. Зі зміцненням Володимира у Північно-Східній Русі постає Московське князівство, і розпочинається історія «Московської Русі» [8]. На думку І. Гирича, термін «Давня Русь» є синонімом до терміну «Київська Русь» та «Московська Русь» і, оскільки, росіяни асоціюють його передусім із територією етнічної Росії, то вживати його стосовно України недоречно і краще використовувати наступні відповідники: «давньоукраїнський», «староукраїнський», «києворуський» [8].

Термін «Русь-Україна» або «Україна-Русь» почали застосовувати у 1860-х–1880-х роках українські історики та історіографи аби впровадити у науковий історичний обіг. Це була своєрідна науково-політична альтернатива російській імперській політиці, яка категорично не хотіла визнавати окремішність українського історичного процесу. Ці терміни затвердилися після виходу у 1898 році І тому фундаментальної праці М. Грушевського «Історія України-Русі» [8].

Термін «Україна-Русь» можна і варто використовувати як синонім до терміну «Київська держава». Сам термін «Київська держава» ввела у науковий

оббіг державницька історіографічна школа (В. Липинський, Д. Дорошенко, С. Томашівський). Але тут варто зауважити, що він має яскраво виражену політичну складову, тобто використовується саме на позначення давньоукраїнської держави IX–XII ст., а коли використовується термін «Україна-Русь» мається на увазі передусім «...етнічне визначення території населеної протоукраїнцями в часи існування Київської держави» [8].

В. Баран у своїх дослідженнях використовував усталений у радянській історіографії термін «Київська Русь». Разом із тим він задіював також і поняття «Києво-Руська держава» [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Погляди на створення Києво-Руської держави та на її етнічну приналежність викладені у багатьох працях вченого [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. У цьому дослідженні ми зосередимо свою увагу насамперед на книжці В. Барана «Кий, Щек і Хорив, сестра їх Либідь», яка була видана у 2007 році та позиціонувалася як наукове-популярне видання. У ній у найбільш концентрованому та простому для сприйняття непідготовленого читача вигляді викладено зміст принципових поглядів В. Барана на походження Київської держави та концепцію давньоруської народності.

Нагадаємо, що в історіографії спочатку російській, а потім радянській існувало дві основних концепції утворення Києво-Руської держави, а саме норманська та антинорманська (слов'янська або автохтонна). Норманська теорія була започаткована німецькими вченими XVIII ст. – Г. Баєром, Г. Міллером та А.-Л. Шльоцером, які в той час працювали у Російській імперії. Представники цієї теорії доводили, що Київську державу заснували варяги – германско-скандинавський етнос, яка на Заході більш відома під назвою вікінгів або норманів. Проти цієї теорії виступили відомі російські тогочасні вчені, а саме М. Ломоносов, який доводив першочергову роль слов'ян у створенні Київської держави. Антинорманської концепції дотримували й відомі українські вчені – М. Костомаров та М. Грушевський. У 30-х роках XX ст. норманська теорія була визнана радянською владою «політично шкідливою», бо заперечувала здатність слов'янських народів створити власну державу.

Ще однією «компромісною» концепцією є так звана «конвергентна» (зближувально-об'єднавча) теорія походження Русі [17]. На думку Ю. Фігурного, першим, хто виклав її засадничі положення, був канадський вчений О. Субтельний [17].

У книзі «Україна: історія» О. Субтельний наголошував, що «... існують вагомні підстави вважати виникнення Києва досягненням не якоїсь окремої етнічної групи, а результатом складної слов'яно-скандинавської взаємодії» [11, с. 45].

В. Барана можемо віднести до представників конвергентної теорії – він не заперечував норманський вплив на виникнення Києво-Руської держави, підтримуючи погляди Нестора-Літописця. В той же час, він наголошував і на готовності самого протоукраїнського населення до організації держави та

розкриває причини, які примусили місцевих князів звернутися до варягів.

Аналізуючи склавіно-антський період в історії майбутнього українського народу та його першої держави Русь, вчений представляв читачеві свою етногенетичну концепцію. Він стверджував, що виходячи з археологічних джерел саме «...склавіни та анти, представлені Празько-Корчацькою та Пеньківською культурами, стали предками українського народу» [3, с. 31].

Етапною історичною подією, що значно вплинула на формування предків українського народу та на становлення Київської держави, стало, на думку В. Барана, так зване Велике переселення народів, яке під тиском кочових народів охопило світ у IV – VII ст. н.е., коли цілі племена рушили зі своїх насиджених місць. Вчений вважає епоху Великого переселення (IV – VII ст. н.е.) вихідною точкою східнослов'янського народотворення, коли виникли передумови для їх перерозподілу на східних, західних та південних та відбулися процеси їх подальшої диференціації у межах зазначених груп. Вчений наголошує, що «... ніколи не існувало ні східної, ні західної, ні південної слов'янської етнічної спільності, а були східні, західні та південні слов'янські племена та союзи» [3, с. 30].

Саме завдяки цим процесам вже у VII – VIII ст. на території сучасного українського Лісостепу виникають нові археологічні культури, і це підкреслює В. Баран, сприяє тому, що у південній групі східнослов'янських народів – предків українців, відбуваються значні етнокультурні та соціальні зміни, які призводять до утворення нових великих племінних об'єднань, а саме дулібського племінного союзу, до якого входили літописні племена дулібів-бужан-волинян (одна племінна група), древлян, полян, уличів, тиверців та хорватів [3, с. 33].

В. Баран виокремлював особливе значення полян серед цих племен, бо саме вони побудували Київ і брали безпосередню участь у створенні Київської держави. Тому вже у IX ст., напередодні створення держави Русь, саме поляни почали очолювати дулібський союз племен [3, с. 40–41].

Поляни, на думку В. Барана, були не стільки етнічно-територіальним, скільки соціально-політичним об'єднанням середньодніпровських слов'ян, до складу якого входили й представники сусідніх племінних груп. Дослідник зазначав, що «у світлі археологічних і лінгвістичних джерел племінні групи правобережних слов'ян (дулібів-бужан-волинян, древлян, полян, хорватів, уличів, тиверців), а також лівобережні сіверяни були однією етнокультурною і мовною спільнотою. Їх корені сягають середньовічного, римського і більш раннього часу. Північна і північно-східна група східних слов'ян (дреговичі, радимичі, кривичі, в'ятичі, ільменські словени) сформувалися в процесі довготривалого розселення слов'ян на балтські та угро-фінські землі й слов'янізації місцевого населення у VIII–IX ст. Вони

були окремими культурними утвореннями – зародками східнослов'янським народів» [3, с. 42].

Вчений, спираючись на літописи, Бертинські анали і перші договори київських князів із Візантією, наголошував на складних процесах міжетнічної взаємодії напередодні утворення Київської держави. Описуючи процес походження Києво-Руської держави, Літописець підкреслює, що в державотворчих процесах на східно-слов'янських землях поряд із місцевими племінними об'єднаннями брали участь варяги-руси, пояснює походження князів та назви Русь. Відповідно до свідчень літопису, східно-слов'янські племена у переддержавний період (VIII-IX ст.) являли собою мозаїку численних етнокультурних груп і союзів. Усі вони мали свої звичаї і свої закони. Назва Русь і руська земля з'являються лише наприкінці IX століття з приходом до Києва князів Рюриків і, на думку більшості філологів, вона має скандинавське походження. У вузькому значенні Русь – це Київська, Чернігівська та Переяславська області. У більш ширшому значенні «... це була офіційна загально-державна назва, яка, однак не усвідомлювалася в усіх кінцях імперії Рюриків як етнонім, а означала поняття підданства, приналежності до держави русів» [3, с. 47].

Для центральної княжої влади назва Русь, Руси, на думку В. Барана, була етнонімом, який вони поширили на всю державу, але перетворення його в етнонім, який би об'єднував у єдиний етнос все населення Київської держави не відбулося. Але княжа династія почала «ослов'янюватися» доволі швидко й при збереженні свого етноніму, вони втратили свою норманську самосвідомість. На противагу їм, мешканці, які проживали в різних кінцях Києво-Руської держави, хоч і приймають принесений етнонім «Русь» як політонім, але ще довго зберігають свою племінну самосвідомість. Вони більшою мірою почували себе членами безпосередньо свого племені, своїх князівств та земель. Тобто, на думку В. Барана, «слов'ян і русів на початку утворення Київської Русі слід розглядати як дві різні соціальні та етнічні групи» [3, с. 47].

Розглянемо тепер погляди В. Барана на проблему давньоруської народності. У колективних дослідженнях радянської доби, у яких він брав участь, науковець через ідеологічні причини визнавав її існування [10].

Вчені-українознавці Ю. Фігурний та О. Шакурова зазначають, що хоча В. Баран у своїх працях часів комуністичного періоду намагався уникати кон'юнктури і надавав перевагу вираженій науководослідницькій праці, але під тиском політичних обставин вимушений був підтримувати концепцію давньоруської народності [18, с. 102].

Із відновленням державної незалежності України та з початком активної роботи в Інституті українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, В. Баран об'єднано піддав критиці заідеологізований тоталітарною вла-

дою концепт про існування у часи Києво-Руської держави єдиної давньоруської народності [16, с. 47].

В. Баран наголошував, що давньоруська народність була більше політичним, ніж науковим конструктом, послідовники ідеї споконвічної єдності східних слов'ян і давньоруської народності часто підміняли поняття державно-політичного утворення поняттям етнічної єдності, хоч ці поняття визначають абсолютно різні історичні процеси [3, с. 51].

Вчений доказово доводив, що на шляху до перетворення багатоплеменного політичного об'єднання в етнічну спільноту було багато нездоланих перешкод, а саме: величезні простори, природні перешкоди (ліси, болота), слабка комунікація, постійні міжособні війни, різні торгово-економічні зони впливу, навіть різні політичні, етнічні та зовнішні чинники.

Отже, наголошував В. Баран, не було ні «загальнооруської історії», ні «загальнооруської народності», «кожен із східнослов'янських народів має свої глибокі додержавні витоки і права лише на частину східнослов'янської спадщини й на ту частину східнослов'янських земель корінних або освоєних у процесі розселення, де жили його безпосередні предки. А жили вони в різних географічних межах, у різних економічно-політичних нішах, у різному етнографічному середовищі. Незважаючи на різні періоди, коли їхньою долею розпоряджалися київські князі чи московські царі, кожен із них творив свою історію» [3, с. 56].

Тепер перейдемо безпосередньо до створення Києво-Руської держави. На думку В. Барана, для того щоб держава утворилася, суспільство має досягти відповідного соціального і культурного рівня. За писемними джерелами відомо, що Рюрику у північно-східних регіонах, на Волзі, не вдалося утворити справжніх державних об'єднань, бо населення, що жило там, було ще до цього не готове. Рюрик, опираючись на військові варязькі угруповання (дружини), тільки підкорив їх та наклав на них данину. За археологічними матеріалами відомо, що рівень розвитку південно-східних племен, предків українського народу, був набагато вищим порівняно з північно-східними, які після Великого переселення, освоювали нові землі, заселені більш відсталим угро-фінським населенням. Саме у Києві, на Дніпрі нащадки Рюрика та його сподвижник Олег змогли віднайти середовище, яке було підготовлено до створення держави. Тобто, робить висновок В. Баран «... що в утворенні держави східних слов'ян – Київської Русі брали участь два фактори: внутрішній – сам народ, його племінна еліта, що досягла розуміння необхідності державної організації, і зовнішній – варязькі князі з військовими дружинами. Вони поступово підпорядковували північно-східні приволзькі, а потім південні – дніпро-дністрянські племінні об'єднання слов'ян, піднімали державотворчі процеси на той вищий надплеменний рівень, який забезпечував існування державних інститутів чи утворення» [3, с. 51–52].

Вчений зробив висновок, що поява варягів-русів однозначно прискорила формування держави, й здійснив реконструкцію подій, які відбувалися

напередодні і в процесі східнослов'янського державотворення. Він зазначав, що напередодні виникнення Києво-руської держави Східна Європа була поділена та дві торговельні зони – північну Балтійську та південну – Каспійсько-причорноморську. Балтійську зону з торговельними шляхами та ринками контролювали варяги-нормани, а Каспійсько-причорноморську – Хозарський каганат. Північно-східні племена разом з угро-фінським населенням входило до Балтійської зони впливу та платили данину норманам, а східнослов'янські племена платили данину хазарам, тобто входили у Каспійсько-причорноморську зону впливу. Для північно-слов'янського й слов'яно-угро-фінського населення Балтійська зона була середовищем, яке вони вже освоювали і не відчували особливої відчуженості від скандинавських сусідів. Їх стосунки з норманами можемо описати наступним чином – коли варяги занадто переборщували з даниною – їх проганяли «за море», коли після їх вигнання тиск кочових племен посилювався, – їх звали знову. Поляни, які займали провідне положення у союзі східнослов'янських племен, спочатку варягів не запрошували, вони мали своїх князів, один із них Кий потрапив на сторінки «Повісті минулих літ». Вже після смерті Кия, за умов підпорядкування Хозарському каганату, поляни, за прикладом північних племен, покликали варягів-норманів (Аскольда й Діра), але після стабілізації ситуації вже знову прагнуть поставити слов'янських князів [3, с. 52–53].

В. Баран наголошував, що «поява династії Рюриковичів на тривалий час визначила шляхи розвитку всього східного слов'янства. Нові київські князі, спираючись на військову дружину, кісткою якої на перших порах були варяги, поступово одне за одним підпорядковують південно-східні племена і накладають на них данину. Непокірних проганяють із насичених місць (уличів), або повністю розгромлюють (деревляни, в'ятичів, і прикарпатських хорватів). У період стабільності (XI – 30-ті роки XII ст.) усі східнослов'янські племінні групи опинилися у складі держави імперії Рюриковичів» [3, с. 53–54].

Висновки і пропозиції. Таким чином, проаналізувавши погляди В. Барана на проблему утворення Києво-Руської держави та її етнічну приналежність, нами зроблені такі підсумки: По-перше, у сучасних історичних та політичних реаліях, в умовах російсько-української війни, українським дослідникам варто відійти від утворених ще у Російській імперії та запозичених у них радянськими історіографами, заполітизованих термінів-понять «Київська Русь» та «Давня Русь» та використовувати натомість терміни-поняття «Київська держава», «Києво-Руська держава», «держава Русь» та «Україна-Русь». По-друге, В. Баран є яскравим представником конвергентної теорії походження держави Русь. Він підтримує погляди Літописця про норманський вплив на виникнення Києво-Руської держави. У той же час він наголошує, що представники південної частини східнослов'янських племен та їхня еліта, досягли відповід-

ного соціально-економічного, політичного та культурного рівня та були готові до організації держави. Вчений розкриває причини, які примусили місцевих князів звернутися до варягів-норманів, які підняли державотворчі процес на вищий над племінним рівень та прискорили формування держави. По-третє, В. Баран наголошує, що саме Велике розселення племен (IV – VII ст. н.е.) стало вихідною точкою для формування української держави Русь та формування українського народу. По-четверте, археологічні та лінгвістичні джерела доводять, що усі племінні групи правобережних слов'ян (дулібичани-волинці, деревляни, поляни, хорвати, уличі, тиверці) та лівобережні сіверяни були однією етнокультурною та мовною спільністю, корені якої сягають ще ранньосередньовічних часів. По-п'яте, В. Баран стверджує, що літописні поляни були соціально-політичним об'єднанням середньо-дніпровських слов'ян, до складу якого входили представники усіх сусідніх племінних груп. Саме їхня племінна еліта, яка займала провідне положення у союзі східнослов'янських племен та стоїть біля витоків української державності. По-шосте, треба продовжувати комплексне українознавче вивчення наукової спадщини В. Барана, оскільки імперська, українофобська пропаганда країни-агресора намагається використати історичні питання для просування власних шовіністично-україноненависницьких наративів та заперечує існування самобутнього українського народу.

1. Баран В.Д. Давні слов'яни. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 260 с.
2. Баран В. Етногенез українського народу. К., 2007. 148 с.
3. Баран В.Д. Кий, Щек і Хорив і сестра їх Либідь та пракорені українського народу. Київ: ТОВ «Атлант ЮЕМСІ», 2007. 64 с.
4. Баран В.Д. Слов'яни у первісності і ранньому середньовіччі: збірник вибраних етнологічних праць. К., 2012. 108 с.
5. Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. К., 2005. 208 с.
6. Баран В.Д., Баран Я.В. Походження українського народу. К., 2002. 405 с.
7. Баран В.Д., Баран Я.В. У пошуках джерел українського народу. *Вибрані наукові праці*. К., 2011. 800 с.
8. Гирич Ігор. «Україна-Русь» чи «Київська Русь» – ці поняття мають різний зміст. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-terminolohiya/31530763.html>
9. Літопис Руський / Пер. і комент. Л. Махновця. К.: Дніпро, 1989. 591 с.
10. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / В.Д. Баран [и др.]. Киев: Наукова думка, 1990. 484 с.
11. Субтельний О.М. Україна: Історія. Т. 2.: XI-XIII ст. К.: Либідь, 1991. 508 с.
12. Толочко П.П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. К.: Наукова думка, 1987. 248 с.

13. Толочко П.П. Київська Русь. К.: Абрис, 1996. 360 с.
14. Толочко П.П., Толочко О.П. Київська Русь. *Україна крізь віки: В 15 т.* НАН України; Інститут археології [В.А. Смолій ред.]. Т. 4. К.: Альтернативи, 1998. 351 с.
15. Фігурний Ю. Основні концепції утворення Києво-Руської держави в історіографічних українознавчих дослідженнях (XX–початок XXI століття). *Українознавство*. 2010. № 3 (36). С. 178–185.
16. Фігурний Ю., Шакурова О. Етнокультурні та етногенетичні студії Володимира Барана (1991–2017). *Українознавство*. 2018. № 3 (68). С. 41–61.
17. Фігурний Ю.С. Фаховий і неупереджений аналіз проблем утворення Києво-Руської держави. *Шостак М.В. Основні теорії утворення Київської Русі в українознавчих дослідженнях XX – XXI століття*. К.: ННДІУ, 2011. С. 234–241.
18. Фігурний Ю., Шакурова О. Етнокультурні та етногенетичні студії Володимира Барана. *Українознавство*. 2018. № 2 (67). С. 88–107.
19. Чирков О., Шакурова О. Етнологічний складник концепції Володимира Барана про походження слов'янської етнічної спільноти й українців. *Українознавство*. 2013. № 3–4(48–49). С. 127 – 136.
20. Шостак М.В. Основні теорії утворення Київської Русі в українознавчих дослідженнях XX – XXI століття. К.: ННДІУ, 2011. 142 с.

References

1. Baran V.D. (1998). *Davni sloviany* [Ancient Slavs]. Kyiv: Vydavnychii dim «Alternatyvy». 260 p. (in Ukrainian).
2. Baran V. (2007). *Etnohenez ukrainskoho narodu* [Ethnogenesis of the Ukrainian people]. Kyiv. 148 p. (in Ukrainian).
3. Baran V.D. (2007). *Kyi, Shchek i Khoryv i sestra yikh Lybid ta prakoreni ukrainskoho narodu* [Kyj, Shchek and Khoryv and their sister Lybid and the ancient roots of the Ukrainian people]. Kyiv: TOV «Atlant YuEmSl». 64 p. (in Ukrainian).
4. Baran V.D. (2012). *Sloviany u pervisnosti i rannomu serednovichchi: zbirnyk vybranykh etnologichnykh prats* [Slavs in primitiveness and the early Middle Ages: a collection of selected ethnological works]. K. 108 p. (in Ukrainian).
5. Baran V.D., Baran Ya.V. (2005). *Istorychni vytoky ukrainskoho narodu* [Historical origins of the Ukrainian people]. Kyiv. 208 p. (in Ukrainian).
6. Baran V.D., Baran Ya.V. (2002). *Pokhodzhennia ukrainskoho narodu* [The Origin of the Ukrainian People]. Kyiv. 405 p. (in Ukrainian).
7. Baran V.D., Baran Ya.V. (2011). *U poshukakh dzherel ukrainskoho narodu. Vybrani naukovy pratsi* [In Search of the Sources of the Ukrainian People. Selected Scientific Works]. Kyiv. 800 p. (in Ukrainian).
8. Hyrych Ihor. «Ukraina-Rus» chy «Kyivska Rus» – *tsi poniattia maiut riznyi zmist* [“Ukraine-Rus” or “Kiev Rus” – these concepts have different meanings]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rus-terminolohiya/31530763.html> (in Ukrainian).
9. Litopys Ruskyi / Per. i koment. L. Makhnovtsia. Kyiv: Dnipro, 1989. 591 p. (in Ukrainian).
10. *Slavyane Yugo-Vostochnoj Evropy v predgosudarstvennyj period* [Slavs of Southeastern Europe in the Pre-State Period]. Kyev: Naukova dumka, 1990. 484 p.
11. Subtelnyi O.M. (1991). *Ukraina: Istoriia: T.2.: XI-XIII st.* [Ukraine: History]. K.: Lybid, 1991. 508 p. (in Ukrainian).
12. Tolochko P.P. (1987). *Drevniaia Rus* [Ancient Rus']. *Ocherky sotsyalno-polytycheskoi ystoryy* K.: Naukova dumka. 248 p. (in Ukrainian).
13. Tolochko P.P. (1996). *Kyivska Rus* [Kyivan Rus']. K.: Abrys. 360 p. (in Ukrainian).
14. Tolochko P.P., Tolochko O.P. (1998). *Kyivska Rus* [Kyivan Rus']. *Ukraina kriz viky: V 15 t.* NAN Ukrainy; Instytut arkheolohii. T. 4. Kyiv: Alternatyvy. 351 p. (in Ukrainian).
15. Fihurnyi Yu. (2010). *Osnovni kontseptsii utvorennia Kyievo-Ruskoj derzhavy v istoriografichnykh ukrainoznavchyykh doslidzhenniakh (XX – pochatok XXI stolittia)* [The main concepts of the formation of the Kyivan Rus' state in historiographic Ukrainian studies (XX–early XXI century)]. *Ukrainoznavstvo*. № 3 (36). Pp. 178–185. (in Ukrainian).
16. Fihurnyi Yu., Shakurova O. (2018). *Etnokulturni ta etnogenetychni studii Volodymyra Barana (1991–2017)* [Ethnocultural and ethnogenetic studies of Volodymyr Baran (1991–2017)]. *Ukrainoznavstvo*. № 3 (68). Pp. 41–61. (in Ukrainian).
17. Fihurnyi Yu.S. (2011). *Fakhovi i neuperedzhenyi analiz problem utvorennia Kyievo-Ruskoj derzhavy* [Professional and impartial analysis of the problems of the formation of the Kievan Rus' state]. *Shostak M.V. Osnovni teorii utvorennia Kyivskoi Rusi v ukrainoznavchyykh doslidzhenniakh XX – XXI stolittia*. K., NNDIU. Pp. 234–241 (in Ukrainian).
18. Fihurnyi Yu., Shakurova O. (2018). *Etnokulturni ta etnogenetychni studii Volodymyra Barana* [Ethnocultural and ethnogenetic studies of Volodymyr Baran] *Ukrainoznavstvo*. № 2 (67). 88–107. (in Ukrainian).
19. Chyrkov O., Shakurova O. (2013). *Etnologichnyi skladnyk kontseptsii Volodymyra Barana pro pokhodzhennia slovianskoi etnichnoi spilnoty y ukrainsiv* [Ethnological component of Volodymyr Baran's concept of the origin of the Slavic ethnic community and Ukrainians]. *Ukrainoznavstvo*. № 3–4(48–49). Pp. 127–136. (in Ukrainian).
20. Shostak M.V. (2011). *Osnovni teorii utvorennia Kyivskoi Rusi v ukrainoznavchyykh doslidzhenniakh XX – XXI stolittia* [The main theories of the formation of Kyivan Rus in Ukrainian studies of the 20th – 21st centuries]. K.: NNDIU. 142 p. (in Ukrainian).